

Historioitsija korjaa laiminlyöntinsä

■ TAPIO TERVAMÄKI

Jukka Tarkka: *Karhun kainalossa*. Otava 2012.

Suhde Neuvostoliittoon oli suomalaisille kokemus, jota on kylmän sodan päätyttyä arvioitu ristiriitaisin tuntemuksin. Yhtäältä on kiistämätön tosiasia, että idänkaupalla oli suuri osuus kansakunnan nopeassa vaurastumisessa. Toisaalta nähdään Neuvostoliiton vaikuttaneen maan asioihin kielteisesti.

Ikävä puoli kiteytyy sanassa suomettuminen. Eräät suomalaiset kommentaattorit ovat tunteet tunnontuskia, koska eivät mielestään puhuneet aikanaan riittävän suorasukaisesti ilmiöistä, jotka liitetään suomettumiseen. Yksi heistä on Jukka Tarkka, joka harjoitti itsekritiikkiä vuonna 1998 Johan Bäckmanin toimittamassa kirjassa *Entäs kun tulee se yhdestoista. Suomettumisen lyhyt historia*. Neljätoista vuotta myöhemmin hän korjaa laiminlyöntiään kirjassaan *Karhun kainalossa*.

Karhun kainalossa käy läpi Suomen vaiheita kylmässä sodassa. Tarkka ei ole asialla ensimmäistä kertaa. Vuonna 1992 hän kirjoitti aiheesta ”tavallista isomman kolumnin”, kuten hän kirjaansa luonnehti. Nyt hän kertoo siirtyneensä kohti akateemista kirjoittamista, joskaan ei perille asti. Se on kyllä vahinko, sillä Tarkalla olisi edellytykset tieteellisetkin vaatimukset täyttävään esitykseen Suomen kylmästä sodasta. Valinnan ilmeisenä etuna on, että voi ottaa enemmän vapauksia, sanonnoissa saa olla väljyyttä ja paatostakin. Lan-

gettavia tuomioita voi jaella tavalla, jota tiukka akateeminen ote tuskin sallisi.

Tarkka sanoo rakentavansa lähetökohtia Suomen kylmän sodan poliittisen historian perustutkimukselle. Hän antaa siten ymmärtää, ettei asiassa ole tähän mennessä tehty vielä paljoakaan. Niin huonosti asiat eivät toki ole. Yhtä ja toista on saatu aikaan – itse asiassa niin paljon, että Tarkka käyttää lähteinään pelkästään muiden töitä.

Myös asiakirjamateriaalia on saatavilla aivan kiitettävästi. Venäjän arkistoissa on paljon oleellista aineistoa, mutta toistaiseksi – ja todennäköisesti pitkään – se on saavuttamattomissa. Ongelmaa on voitu kiertää jossain määrin muiden neuvostoblokin maiden kautta. Suomenkin arkistoissa on luonnollisesti osa 1980-luvun aineistoista salassapidon alaisena.

Perustavanlaatuinen metodologinen valinta on luopuminen arkistotyöskentelystä ja tukeutuminen yksinomaan kollegojen töihin. Tarkka luottaa heihin täydellisesti. Hän sulkee pois mahdollisuudenkin, että tutkija peukaloisi lähdettään tietien tahtoen; vahingot ovat tietysti eri asia.

Valitettavasti edes historioitsijoiden yhteisössä näin sokea luottaminen, jonka Tarkka myöntää auiliisti hyväuskoisuudeksi, ei ole turvallista. Myös *Karhun kainalossa* todistaa asenteen riskeistä. Muistio ”Torjunnan päälinja”, jonka hän väittää valmistuneen ulkoministeriössä ulkoministeri Ahti Karjalaisen johdolla, on allekirjoitettu käsin nimikirjaimin ”U. K.” Eikä Tarkalle edes tullut mieleen, että arkistolähteen ilmaisemia oleellisia tietoja voidaan sivuuttaa tarkoituk-sellisesti. Lisäksi niitä saattaa jäädä

piiloon siitä yksinkertaisesta syystä, että aiheen näkökulma ei edellytä esille ottamista.

Alkuperäislähteet olisivat myös varjelleet erältä kyseenalaisilta näkemyksiltä. Tarkka ei usko, että Nikita Hruštšov väläytti suomalaisille kommunisteille YYA-sopimukseen perustuvaa noottia jo elokuussa 1961, koska pitää lähdepohtia ”vaikeaselkoisena”. Keskustelusta on kuitenkin olemassa paikalla olleen suomalaisen kommunistin muistio, johon muun muassa Tarkan lähteenään käyttämä Hannu Rautkallio nojautuu.

Tarkka on myös sitä mieltä, että vuoden 1961 nootin liittymisen seuraavan vuoden presidentinvaaliin on aihetodisteiden varassa. Ulkoministerien Karjalaisen ja Gromykon keskustelusta laadittu muistio kuitenkin paljastaa, että vahvempaakin näyttöä on. ”Gromykon keskustelutapa” todella osoittaa, kuten Tarkka itsekin toteaa, että tavoitteena oli Urho Kekosen voiton varmistaminen.

Tarkka käsittelee vuoden 1947 jälkeistä Suomen turvallisuuspolitiikkaa tavoitteenaan antaa yleiskatsaus ”poliittisesta kehityksestä ja asenneilmastosta”. Turvallisuuspolitiikka on perinteisesti määritelty ulko- ja sotilaspolitiikan yhdistelmäksi. Suomen osalta on molempia tutkittu erikseen runsaasti, mutta koko kylmän sodan ajan turvallisuuspolitiikasta ei ole montaa esitystä. Tarkan kirjalla on siten perustellusti paikkansa.

Kun viitekehystenä on Suomen kylmä sota, kirjoittajan valitsema aikarajaus herättää kysymyksen, miksi juuri vuosi 1947. Vastaus ei käy selvästi ilmi. Tarkka laskee kylmän sodan alkaneen, kun Stalinin kehotti neuvostokansalaisia

vuoden 1946 alussa varautumaan yhteenottoon kapitalistien kanssa. Hän myös toteaa, että vaikka Suomi kuului Stalinin suureen kuvioon, se ei ollut ydinalue. Keskeiseksi lähtöpisteeksi nouseekin seuraavana vuonna solmittu YYA-sopimus.

Tarkka luonnehtii koko ajanjaksoa termillä suomettuminen. Sen liittäminen turvallisuuspolitiikkaan ei kuitenkaan ole välttämättä luontevaa, sillä ne eivät kuulu itsestään selvästi yhteen. Sekä ulkopoliitiikka että puolustus voidaan esittää täysin luontevasti ilman s-sanaa. Sen kanssa operoidessa myös luiskahdattaa helposti turvallisuuspolitiikan ulkopuolelle. Tarkka ajautuu sinne paneutuessaan maan poliittisen kulttuurin rämettymiseen. Toisaalta hän etäännyy suomettumisesta käsitellessään taistolaisuutta, jota sinänsä analysoi terävästi. Ilmiö tuskin kuuluu suomettumiseen, sillä olivathan sen edustajat avoimesti kallellaan Neuvostoliittoon päin, suorastaan sen viides kolonna, kuten Tarkka toteaa.

Asiaa ei helpota käsitteen epäanalyttisyys. Keskustelu suometumisesta on ollut hyvin tunnepitoista, termin määrittelyä vaivaa myös epätäsmällisyys. Koska suomettuminen oli alkuaan poliittinen iskusana ja lyömäse, sen sisältö ei edes voinut olla analyttinen.

Tarkka ei pääse omassa määrittelyssään täyteen johdonmukaisuuteenkaan. Hänestä suomettuminen oli ajautumista Kremlin vaikutuspiiriin. Siten se oli väistämätöntä ja suora seuraus sodan lopputuloksesta. Mutta hän esittää suomettumisen myös vaarallisessa tilanteessa valittuna politiikkana, ”väärltä näyttäneenä roolina”, jolla sitten voitettiin ”oikeita asioita”. Tässäkin tapauksessa alku sijoittuu vält-

tämättä aseitten vaikenemiseen eikä vasta vuoteen 1947. Kolmantena on luonnehdinta, että suomettuiseksi alettiin kutsua ”Neuvostoliiton hankkimaa ja sille luovutettua Suomen sisäistä vaikutusvaltaa”. Tällöin puhutaan lähinnä vuoden 1958 yöpakkasten jälkeisestä ajasta. Kaiken lisäksi Tarkka toteaa väliotsikossa, että ”Suomi ei suomettunut”. Mitä suomettuminen siis oli?

Selkeästi ristiriitaiselta kuulostaa Tarkan määrittelyjen valossa hänen väitteensä, että Kekkonen ”johti Suomen lännen leiriin”. Jos näin oli, kuinka suomettuminen kuulumisena Moskovan etupiiriin oli ylipäänsä mahdollista?

Kirjassa on vieläkin oudompia lausuntoja ja väitteitä. Osa on epätarkkuuksia, osa suoranaisia virheitä, jotka olisi ollut helposti vältettävissä. Jelisei Sinitsyn (Jelisejev) ei aloittanut tiedustelu-uraansa Suomessa vasta sodan aikana, Ralph Enckell ei ollut noottikriisin aikaan suurlähettiläänä Tukholmassa eikä Kekkonen saanut infarktia vaaliyönä vuonna 1972. Hän ei liioin tukenut Max Jakobsonin YYA-tulkintaa ”laimeasti” vaan oli päiväkirjansa mukaan täysin samaa mieltä, kuten sanoikin päin naamaa Vladimir Stepanoville. Silkkää huolimattomuutta on ilmaus, jonka mukaan kylmä sota alkoi vasta Stalinin kuoltua, kuten myös käsitys, että YYA-sopimus oli 25-vuotias vuonna 1977. Pahasti särähtää korvaan käsitys, että Neuvostoliitto toteutti satelliittimaissaan mallia, jossa salli kommunistipuolueen rinnalla ”näennäisiä oppositiopuolueita”.

Kummastusta herättää myös käsitys, että ainakin noottikriisistä lähtien upseeristossa pelättiin Neuvostoliiton hyökkäystä. Eiköhän vaik-

kapa asekatkentaoperaatio osoita, että puolustusvoimissa oli aivan sodan lopusta lähtien kirkkaana käsitys suunnasta, jossa suurin vaara vaani. Mieliä tuskin muuttui kylmän sodan missään vaiheessa.

Suometumisesta puhuttaessa ajatellaan etupäässä idänsuhteita, puolueettomuutta, Neuvostoliiton sekaantumista sisäisiin asioihin ja Kekkonen ulkopoliitiikkaa. Idänsuhteista Tarkka toteaa neuvostojohdajien noudattaneen periaatetta, että suomalaiset saivat olla niin kommunisminvastaisia kuin halusivat, kunhan eivät olleet neuvostovastaisia. Mutta hän tekee myös selväksi, että Kreml pyrki kontrolloimaan ja käytti välineenä Suomen ja Neuvostoliiton välistä sopimusta ystävyystä, yhteistoiminnasta ja keskinäisestä avunannosta (YYA-sopimus), vaikka hän toisaalta sanookin, ettei sopimus toiminut ollenkaan.

Suomen ulkopoliitiikan ja varsinkin idänpoliitiikan johtotähtenä oli Kekkonen presidenttikauden alusta lähtien puolueettomuus. Se oli myytti, sillä eihän maa, jolla oli yhteistyö-, ystävyys- ja avunantosopimus Neuvostoliiton kanssa, ollut oikeasti puolueeton. Tarkka toteaa tämän, eikä lankea toistamaan silloista virallista liturgiaa vaan huomioi, että YYA-sopimus kumosi puolueettomuuden. Hän tulkitsee, että puolueettomuudesta puhuessaan suomalaiset pyrkivät ottamaan etäisyyttä Neuvostoliittoon. Puolueettomuus oli riippumattomuuden koodisana, jolla julistettiin itsenäisyyttä tai ainakin pyrkimistä siihen.

Neuvostoliitto mielsi Suomen aseman koko kylmän sodan ajan pohjimmaltaan samalla tavalla, vaikka kielenkäyttö vaihteli. Hruštšov ei sisimmässään hy-

väksynyt puolueettomuutta, mutta koska saattoi toivoa, että siitä puhuva Suomi ei siirtyisi vastustajan puolelle, käytti sanaa itsekin. Hänen seuraajansa lähtivät siitä, että puolueettomuus erkaannutti neuvostoblokista ja oli siksi haitallista. He silti sallivat entisenlaiset ilmaiset yhteisissä tiedonannoissa vuosikausia, kunnes aivan 1960-luvun lopussa käänsivät kelkkansa. Seurauksena oli kädenvääntö puolueettomuudesta.

Tarkka tarjoaa yhdeksi selitykseksi, että Neuvostoliitossa oletettiin Kekkosen vuonna 1968 alkaneen presidenttikauden jäävän hänen viimeisekseen. Mutta samassa yhteydessä lausuttu ”Saksan tilanteen kiristyminen vaikutti taas, kuten aina. Kun siellä kuumeni, Suomessa lämpeni”, jää arvoitukseksi. Olihan Willy Brandt juuri voittanut liittopäivävaalit ohjelmalla, johon sisältyi avaus itään.

Tarkka sivuuttaa puolueettomuuskamppailun ensimmäisen näytöksen, neuvottelut presidentti Podgornyn vierailun kommunikeasta syksyllä 1969, josta puolueettomuus jäi neuvosto-osapuolen vaatimuksesta pois. Hän ei liioin mainitse Kekkosen Neuvostoliitonvierailua seuraavana kesänä, vaikka selostaakin sen yhteydessä koettuja vaikeuksia puolueettomuuden käsitelyssä. Tarkan mielestä vierailukommunikea täytti Suomen toiveet vain osittain. Kekkonen oli kuitenkin tyytyväinen, koskapa ei eronnut, kuten oli uhannut suurlähettiläs Beljakoville, ellei tiedonannossa mainita puolueettomuutta.

Ratkaiseva käännekohta oli pääministeri Karjalaisen Neuvostoliiton-vierailu vuonna 1971, jonka kommunikeaan tuli Suomen ulkopoliittikan määritelmäksi puolue-

ettomuuden sijasta pyrkimys puolueettomuuteen. Tarkan mielestä taustalla oli pääministeri Aleksei Kosyginin arvostelu, että suomalaiset puolueettomuudesta puhuessaan vähätelivät YYA-sopimusta. Selitys on kuitenkin anakronistinen, sillä Kosygin esitti mielipiteensä vasta vierailun aikana. Lisäksi Tarkka jättää huomioimatta Kekkosen toiveen, jonka tämä ilmaisee päiväkirjassaan ja joka viittaa selvästi edellisesän kädenvääntöön, että olisi saatava sanamuoto, joka lopettaisi riitelyn.

Tarkan käsityksessä varsinaisen turvallisuuspolitiikan tulikoe alkoi vasta Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssin päätöskokouksen (1975) jälkeen. Hänen mukaansa Neuvostoliitto pyrki hillittömällä painostuksella lopettamaan puolueettomuudesta puhumisen. Kekkonen puolestaan käski virkamiehiä vaikenemaan siitä julkisuudessa ja varoi itsekin. Tätä vaihetta kesti kolmisen vuotta, ja lopullisesti helpommat ajat koitivat suurlähettiläs Stepanovin lähdettyä Suomesta vuonna 1979.

Kekkosesta Tarkka mainitsee Keijo Korhosen käsityksen, että tämä pelkäsi Neuvostoliittoa, mutta antaa ymmärtää, ettei näin ollut, koska presidentin päiväkirjasta ei sellaista ilmene. Asiasta on silti olemassa dokumentaarista näyttöä, jota Juhani Suomi ja Hannu Rautkallio ovat tuoneet päivänvaloon. Sen Tarkka kuitenkin sivuuttaa.

Kekkosen ulkopoliittikasta Tarkka on sitä mieltä, että nojautumisen puolueettomuudessa YYA-sopimukseen oli keinotekoista eikä tulkinnalla ollut täyttä katetta, koska sopimuksessa puhuttiin vain Suomen pyrkimyksestä puolueettomuuteen. Täten Karjalaisen vierai-

lun tiedonanto olikin sopimuksen mukainen.

Tarkan mielestä Kekkonen menetti osan toimintavapauttaan Moskovalle yöpakkaskriisissä ja tätä ”yksioikoisen raakaa” lausumaa on myöhempien tapahtumien perusteella vaikea osoittaa täysin vääräksi. Ainakin hallituksen suhteen presidentti kykeni menettelemään vastoin Neuvostoliiton selvästi ilmaisemaa kantaa. Vuonna 1962 hän salli ministerinsalkkuja kokoomuslaisille ja kaksi vuotta myöhemmin jopa nimitti täysporvarillisen koalition ja otti pääministeriksi Johannes Virolaisen, joka oli syksyllä 1958 ryvettänyt itsensä Moskovan silmissä.

Tarkan mukaan yöpakkasissa opittiin lisäksi, ettei sellaiseen tilanteeseen saanut joutua enää koskaan. Nimenomaan juuri Kekkonen oppi, vieläpä niin hyvin, että muisti ”yleiset syyt” hallituskautensa loppuun asti. Kriisin ansioista hän myös saavutti toimintavapauden, jota hänellä ei ollut muodostettaessa Fagerholmin kolmatta hallitusta. Sen nimitystilaisuudessa hän joutui pitämään puheen, jonka muut olivat kirjoittaneet.

Kekkosen toimintavapaus näkyi myös Euroopan vapaakauppajärjestön (EFTA) ja Euroopan talousyhteisöä koskeissa (*European Economic Community*, EEC) järjestelyissä, joita molempia Neuvostoliitto aluksi vastusti. Edellisen Hruštšov hyväksyi pitkän epäröinnin jälkeen. Tarkankin tekstistä on nähtävissä, että lopputulos oli ihanteellinen, kun Suomi sai EFTA-edut mutta myös säilytti Neuvostoliiton suosituimmuuden, joka oli vastoin kansainvälistä kauppaa koskevan sopimuksen (GATT, *General Agreement on Tariffs and Trade*) sääntöjä.

EEC-sopimusta Kreml ei hyväksynyt milloinkaan, mutta taipui silti Kekkosen peräänantamattomuuden edessä. Tarkan mielestä Kekkonen ei torjunut neuvostojohdon kantaa suoralta kädeltä vaan pyrki etenemään mahdollisimman pitkään yhteisymmärryksessä, koska luotti taivuttelukykynsä. Presidentti todella yritti lujasti eikä pitänyt kiirettä, mutta ei silti onnistunut kääntämään neuvostojohdajien päätä. Lopulta hän päätti allekirjoittamisesta heistä piittaamatta.

Kun arkistot sivuutetaan, ei ole juurikaan odotettavissa uutta tietoa. Silti Tarkka ei pelkästään kerää aiemmin sanottua tai tulkitse sitä. Hän tuo esille Kekkosen päiväkirjasta lupauksen, jonka Helsingin KGB-päällikkö Vladimir Ženihov välitti kesällä 1959 Arvo Korsimon kautta, että kaikki mitä Kekkonen pyytäisi seuraavia presidentinvaaleja varten, toteutettaisiin. Tarkan mielestä runsaan kahden vuoden kuluttua sattuneella nootikkriisillä saattoi olla yhteys lupaukseen.

Neuvostoliiton vaikutus oli ilmeistä hallituksenmuodostuksen ohella useissa presidentinvaaleissa. Tarkka nimeää vuodet 1956, 1962, 1973 ja 1982. Hänen mielestään Neuvostoliiton painostus sisäpolitiikassa oli kaikkein räikeintä presidenttipelissä syksyllä 1981. Yritys ohjalla Keskustapuolueen ehdokasvalintaa oli totinen, mutta silti pelkästään yöpakkasten valossa väite tuntuu liioitellulta.

Tarkka pyrkii tasapainoiseen arviointiin, varoo huolellisesti piehtaromista syyllisydentunnossa eikä allekirjoita käsitystä, että Suomi oli täysin Neuvostoliiton talutusnuorassa. Hän näkee suomettumisväitteille perusteita siinä mielessä, että politiikka oli myö-

täilevää, joskus jopa nöyristelevää, mutta leimaa rähmällään olemisen liioitteluksi. Suomettuminen ei ollut pelkkää epäonnistumista.

Tarkka huomioi huolellisesti ”suomettumishistoriasta” sekä menetykset että menestykset. Tappiosarakkeessa ovat Fagerholmin kolmannen hallituksen tuho, nootikkriisi, yhteispuhjoismainen talusalue (Nordek), Kekkosen Viipuri-Lappi-ehdotus, Korhosen syrjäyttäminen ulkoministerin paikalta, Paavo Väyrysen kirje Viktor Vladimiroville avun saamiseksi Karjalaisen presidenttikampanjalle sekä Afganistan- ja Grenadaanestykset YK:ssa. Voittopuolella on kauppapolitiikan saavutusten ohella liittyminen Taloudellisen yhteistyön ja kehityksen järjestöön (OECD) ja etenkin kaksi kieltäytymistä yhteisistä sotaharjoituksista.

Nöyryytysten ja torjuntavoittojen lisäksi Tarkka näkee virstanpylväänä syksyn 1961 ja seuraavan kevään. Hänen mielestään Kekkosen antikommunistiset julkikriitikot alkoivat silloin varoa jäämistä poliittiseen paitsioon ja ryhtyivät noudattamaan virallisen ulkopoliittikan edellyttämää varovaisuutta. Ehkä jotkut tekivät niin, mutta varmasti ainakin Tuure Junnila, joka oli jo valmiiksi sivuraiteella ja ajautui vielä kauemmaksi sinne pudotessaan eduskunnasta vaaleissa 1962, pysyi vanhoillaan. Se näkyy hyvin hänen samana vuonna kirjoittamassaan pamfletissa *Nootikkriisi tuoreeltaan tulkittuna*. Myös Väinö Tanner jatkoi entiseen tyyliin, ja Väinö Leskinenkin takinkääntö oli vielä muutama vuoden päässä.

Tasapainoisen suhtautumisen ohella Tarkka kannattaa tervettä suhteellisuudentajua. Hän arvelee, että taistolaisuuden vaikutusvalta-

oli 1970-luvulla pienempi, kuin on ajateltu. Porvaririntama vahvistui koko ajan, ja se oli tulevaisuuden kannalta merkityksellisempää. Samassa yhteydessä Tarkka on myös sitä mieltä, että Kekkosen roolia on suurenneltu. Suomessa tapahtui 1970-luvulla paljon merkittäviä asioita, joista presidentti oli sivussa.

Järkevää suhteuttamista heijastelee myös käsitys, että suomettuminen oli aikanaan suomalaisille tärkeä kansallista identiteettiä koskava kysymys, mutta ulkomailla se ei juurikaan kiinnostanut.

Tarkan loppupäätelmä on, että hetkittäisestä kyyristelystä huolimatta Suomelle kävi hyvin. Suomalaisilla ei todella ole mitään syytä nolostella sodanjälkeisiä idänsuhteitaan, ei varsinkaan, kun pidetään mielessä eräiden toisten läntisten maiden edesottamukset. Yhdysvallat esimerkiksi katsoi läpi sormien japanilaisten kammottavia rikoksia ihmisyyttä vastaan, kun sai haltuunsa rikosten lääketieteelliset tulokset. Länsi-Saksa ei pitänyt kiirettä holokaustiin syyllistyneitten natsien jahtaamisessa, ja Britannian ulkoministeriö tuki vielä vuonna 1972 Neuvostoliiton selitystä, että Katynin joukkomurhien takana olivat saksalaiset.

Tarkan viesti on, että suomalaiset olivat selviytyjiä. He säilyttivät toisessa maailmansodassa itsenäisyytensä kujanjuoksussa Saksan ja Neuvostoliiton, saatanan ja perkeleen, välissä, eivätkä kylmässä sodassa antautuneet imperialistiselle ja messiaanille Neuvostoliitolle. Se on ainoa oikea turvallisuuspolitiikan tilinpäätös, kaikki muu on toisarvoista.

Kirjoittaja on valtiotieteiden lisen-siaatti.